

Orhan Jašić, Senad Ćeman

Zaklada za životinje u muslimanskoj kulturi – teološko-moralna refleksija

Sažetak

U prvome dijelu teksta je ukratko prezentirano razumijevanje fenomena vakufa (religiozna zaklada, zadužbina) u muslimanskoj tradiciji. Zatim je načinjena tipologizacija zaklade na humani i *eko-vakuf*, koji se, između ostaloga, može dalje granati na *fito-vakuf* (zaklada za biljni svijet) i *animalni vakuf* (ar. *Waqf al-Ḥaywānāt*). Primjeri posljednjeg oblika zaklade se detektiraju još u srednjovjekovnoj muslimanskoj kulturi. Zbog toga je u nastavku teksta posebna pozornost posvećena nastanku i razvoju *animalnog vakufa* u predmodernome periodu, te je navedeno nekoliko primjera egzistiranja ove forme zaklade u povijesti. Fenomen animalne zaklade u muslimanskoj tradiciji razviđan je iz rakursa muslimanske teologije morala (*‘Ilm al-Ahlāq*).

Ključne riječi: *animalni vakuf*, životinje, teologija morala.

Animal Endowment in the Muslim Culture – Theological Moral Reflection

The first part of the text briefly presents the understanding of the phenomenon of Waqf (religious foundation, endowment) in the Muslim tradition. Then a typology of the Waqf into human and eco endowment was made. The latter can be further divided into phyto-endowment (i.e. plant endowment) and animal endowment (Arabic: *Waqf al-Ḥaywānāt*). The examples of animal endowment are detected as early as medieval Muslim culture. Therefore, in the following text, special attention is paid to the origin and development of the animal endowment in the pre-modern period, and several examples of the existence of this form of endowment in history are given. The phenomenon of animal endowment in the Muslim tradition is, in this text, discussed from the perspective of Muslim theology of moral (Arabic: *‘Ilm al-Ahlāq*).

Key words: Animal Waqf, animals, theology of moral (*‘Ilm al-Ahlāq*)

Uvod

U današnjem vremenu se mnogo diskutira i polemizira o odnosu *homo sapiensa* prema biljnom i životinjskom svijetu. Sukladno tome je i više nego primjetna neophodnost moralnijeg pristupa protkanog moralnim senzibilitetom, naročito prema životinjama. To je, naime, očito još iz historije pošto su mnoge životinje potrebovale ljudsku skrb, a neke, kada su u pitanju gradske oblasti, danas itekako više nego prije iziskuju ljudsku pozornost. Zbog toga se, pored ostaloga, na Zapadu i javila svjetovna ideja o utočištima za napuštene ljubimce odnosno azilima koja *kao takva* naročito u posljednje vrijeme doživljava brojna ovaploćenja u praksi, pa čak i na našim prostorima.

No, suvremena diskusija o protekciji životinjskog i biljnog svijeta je, u akademskim krugovima i medijima, dominantno postavljena iz rakursa „okcidentalnog sustava vrijednosti“ tj. iz ugla udobnog, ugodnog i „razvijenog“ Zapada. S druge strane, veoma često se osuđuje siromašni Istok, budući da su u tom dijelu svijeta „nesposobni“ inkorporirati „zapadne vrijednosti u svoj sustav življenja“. Štoviše, u tome konceptu se dosta često potencira neophodnost milosrđa prema životinjama s jedne, kao i suosjećajnosti prema njima, s druge strane.

Ovom prilikom se nećemo intenzivnije baviti fenomenom protekcije životinjskog svijeta na Zapadu, nego ćemo prezentirati povijesnost i narav životinjske zaklade u muslimanskoj kulturi i civilizaciji. Stoga ćemo se osvrnuti kroz prizmu muslimanske teologije na određene segmenete praktičkog dijaloga i koegzistencije čovjeka i životinje, tj. kazano nešto drukčije, skrbi o svijetu životinja kroz karitativno-religijsku ustanovu animalnoga vakufa (zaklada, zadužbina).

U nastavku teksta ćemo se posebno osvrnuti u jednome općemu smislu na fenomen vakufa, s tim da ćemo kroz razradbu ove tematike načiniti deskripciju posebnog oblika zaklada koji je postojao u historiji muslimanske kulture i civilizacije, a možemo ga imenovati pojmom animalni vakuf (ar. *Waqf al-Hajwānāt*).

1. Vakuf u muslimanskoj kulturi

Fenomen zaklade ili zadužbine se detektira u mnogim religijskim tradicijama. Tako se u tradiciji muslimana oslavljava pojmom *waqfa* ili u slaveniziranoj varijaciji vakufa. U religijskome smislu vakuf se motri kao forma gospodarske suradnje države i određene skupine stanovnika. Zaklada se finansira najčešće iz nepokretnih materijalnih dobara poput šuma, oranica, pašnjaka, voćnjaka, ili pak bezistana i drugih oblika prihodonosnih dobara. S druge strane, ne potpomaže se

kamatama, što je u Zapdanoj kulturi i civilizaciji često izvor finansiranja brojnih, najčešće svjetovnih fondacija.

Vakuf je, dakle, raspolaganje određenim materijalnim dobrima predviđenim za potrebe općega dobra, kako za ljudska stvorenja, tako i za životinje i okoliš općenito.¹ Prema muslimanskome vjerovanju religiozna institucija vakufa seže duboko u svetu povijest muslimana², ali se intenzivno razvija tek u srednjem vijeku koji ujedno predstavlja „zlatno doba“ muslimanske kulture i civilizacije.³

Ovu religijsku fondaciju moguće je klasificirati u nekoliko skupina. U znanstvenim izvorima se najčešće navodi *humani vakuf* te je i najrasprostranjeniji. Njegova svrha je skrb o ljudskim bićima. Iz ove vrste zaklade proizašle su brojne javne kuhinje, škole i fakulteti, prenoćišta za putnike (*musafirhane* i *hanovi*), česme itd.⁴ No, nećemo značajniju pozornost posvetiti fenomenu „humane zaklade“, nego ćemo reflektirati jednu podvrstu „ekološkog vakufa“, koji je u klasičnoj literaturi imenovan pojmom *animalni vakuf* (ar. *Waqf al-Ḥaywānāt*). Također bismo samo podcrtali da, kada je riječ o ekološkom vakufu, moguće je govoriti i o *fito vakufu* (zaklada za bilje), unutar kojeg se na primjer svrstavaju parkovi, vrtovi, ali i mezarja (groblja), tj. prostori koji su u današnjem vremenu u gradskim sredinama najčešće posljednje oaze zelenila najvjerojatnije zbog

¹ ‘Alī Muḥyū al-dīn al-Qaradāḡi, „Imovinska odgovornost vakufa i njene posljedice“, u: *Sedmi forum o pravnim pitanjima vakufa*, El-Kalem, Sarajevo, 2015. str. 45-46.

² Prvobitni vakuf seže duboko u blagoslovljenu povijest. Naime, muslimani vjeruju da je prvi vakuf utemeljio blagoslovljeni poslanik Ibrāhīm. Prema vjerovanju muslimana cijeli grad Hebron s jedne strane, te blagoslovljeni Hram Kaba u Makki bili su vakufi. Hram u blagoslovljenoj dolini je i mjesto hodočašća muslimana, tijekom kojega je iz religioznih razloga strogo zabranjeno baviti se lovstvom, odnosno ubijanjem životinja, kao i uništavanjem okolišnog blaga koje se nalazi u ovome području.

³ Usp. Grupa autora, „Vakuf dobrotvorna ustanova koja ima značajnu ulogu u društvenom i kulturnom životu muslimanskih zemalja“, u: *Institucije islamske civilizacije: izabrani članci iz Turkiye Diyanet Vakfi Islam Anciklopedisi*, ur. Ahmet Alibašić i Munir Mujić, Centar za napredne studije, Sarajevo, 2017, str. 663-666.

⁴ Jedna od najpoznatijih zaklada na području bivše Jugoslavije jest Gazi Husrev-begov vakuf koji je i danas izuzetno ekonomski aktivan. Iz navedenog vakufa je stoljećima financirana javna kuhinja u Sarajevu, han, Bogoslovska škola Gazi Husrev-begova medresa, ali i Gazi Husrev-begova džamija. Naime, Gazi Husrev-beg (grof) je još u sedamnaestom stoljeću kao svoju zaostavštinu ostavio ogromne količine novca, ali i nepokretnu imovinu, poput njiva i šuma u cijeloj Bosni i Hercegovini, a najznačajnije su bile u Jajcu i Tešnju. Zatim je za potrebe svoje fondacije ostavio male dućane na Baščaršiji u Sarajevu, kao i bezistan, koji su financirali Gazi Husrev-begov vakuf. (Usp. Muhamed Hadžijahić, „Uloga i značaj Gazi Husrevbega i njegova vakufa“, u: *Anali Gazi Husrev- begove biblioteke*, Abdurahman Hukić, ur., knjiga IX-X, Sarajevo, 1983, str. 219-232).

svoje svetosti.⁵ Nesumnjivo da fenomen „fito zaklade“ zaslužuje znatno veću pozornost, što će najvjerojatnije biti eksplicirano u jednoj posebnoj studiji, ali u nastavku ovoga rada ćemo eksplicirati fenomen animalnoga vakufa.

2. *Animalna zaklada (Waqf al-Ḥaywānāt) u muslimanskoj kulturi*

Kroz povijest su očevidni primjeri ugnjetavanja, zlorabljenja, neizmjernoga iskorištavanja i okrutnosti *homo sapiens* prema životinjama. Nerijetko su raznolike životinjske vrste bivale zlorabljene za potrebe ljudskih jedinki u ratne, rušilačke, osvajačke i druge destruktivne svrhe, ili pak, s druge strane, u zabavne poput cirkusa, zooloških vrtova i slično. Tom prilikom, „ljudi“ nisu često pridavali značajniju pozornost životinjskoj boli i patnji.⁶

Nažalost, okrutnost, kako prema ljudima tako i prema životinjama, je sastavnica ljudske *nesretne svijesti* kroz cjelokupnu historiju. O tome svjedoče i mnogi primjeri iz prošlosti. Nasuprot tome, a prvenstveno zbog svoje dobrote, ljudsko biće je, s vremena na vrijeme, najvjerojatnije zbog osjećaja milosti i suosjećanja s boli i patnjom drugoga, željelo ukazati pomoć drugim pa tako i ne-ljudskim bićima.

O blagome tj. moralnome odnosu prema životinjskome svijetu svjedoče primjeri iz blagoslovljene povijesti, ali i brojni historijski zapisi iz razdoblja klasične muslimanske kulture i civilizacije. Za navedeni povijesni period se navode primjeri dobrih vjernika (*awliyā*) koji su pokazivali poštovanje i ljubav prema svemu stvorenome, a uz to su, neki od njih, vodili i izuzetno poučne razgovore sa svijetom životinja.⁷ No, eklatantan je primjer za dobrohotan odnos prema neljudskim životinjama bio i *animalni vakuf*. Razlog za iskazivanje milosti i strahopoštovanja prema svijetu životinja u muslimanskoj kulturi je primarno utkan kroz nepresušne izvore religije islāma.⁸

⁵ Eklatantan primjer je grad Sarajevo, te se kao egzemplar za rijetke zelene površine u centru grada može navesti primjer parka sa brojnim nišanima (nadgrobnim spomenicima) poznatog kao Parkuša. Možda su, za sada, navedeni nadgrobnni spomenici koji svjedoče da je netko ukopan na tome mjestu, razlog zašto buldožderi nisu počeli sa izgradnjom nekih „grandioznih“ tržnih centara.

⁶ U ovome slučaju pojam boli, primarno razumijevamo u njenome fizičkome, tj. egzoterijskome obliku. Za razliku od pojma patnje koji je dominantno inteligibilne odnosno ezoterijske naravi.

⁷ O tome vidi više: Selim Sami Jašar, „Razgovor sa svrakom“, u prijevodu Fejzulah Hadžibajrić, u: Mustafa Cerić (ur.), *Tesawwuf, islamska mistika*, Zagrebačka džamija, Zagreb, 1989. Usp. Samir Beglerović, *‘Abd al-Qādir Al-Ġaylānī i derviški red kaderija*, Fakultet islamskih nauka i hadži Sinanova tekija u Sarajevu, Sarajevo, 2009.

⁸ U nepresušna izvorišta *Konstitutivne tradicije* se ubrajaju Qur’ān i sunnat, koji otjelovljuju glavne izvore religije islāma, te ih je nemoguće promatrati odvojeno, budući da oba muslimanska sveta vrela predstavljaju komplementarne dijelove homogene cjeline. Za muslimane je

Prema principima teologije morala ('*Ilm al-Aḥlāq*) skrb o animalnom svijetu nije isključivo manifestiranje društvene angažiranosti proizišle iz običaja i naslijeđa, nego je prvenstveno iskaz činjenja Bogu milog djela. U nepresušnim izvorima religije islāma detektiraju se poruke protekcionistički orijentirane k specifičnostima životinjskog svijeta, kao i o tome kako se Božija Milost ne odnosi isključivo na ljude, nego na sva stvorenja uključujući i životinje.⁹ Analogno kazanom upravo samilost prema životinjama može *homo religiosus* odvesti u Raj, a nebriga i zlostavljanje u Pakao.

Očito da je jedna od praktičnih manifestacija ispomoći i skrbi za svijet životinja u srednjemu vijeku i *institucija animalnog vakufa*. To je na određeni način i osebujan oblik religioznog iskaza, ali i dijaloga čovjeka sa životinjskim svijetom, jer se time, između ostaloga, trebala ostvarivati i uzajamna koegzistencija između ljudskih bića i život(inj)a.¹⁰ Analogno tome religiozni ljudi su trebali poticati dobro i plemenito djelovanje, kako prema ljudima, jednako tako i prema drugim bićima koja nastanjuju ovaj planet.

Prvobitni primjeri animalne zadužbine detektiraju se u početku rane muslimanske države na arapskom poluotoku za vrijeme blagoslovljenog Poslanika Muḥammada koji je nedaleko od Madīne u mjestu al-Naḳī' osnovao zakladu za čuvanje konja.¹¹ Slična djelatnost nastavljenja je za vrijeme vladavine halife

Qur'ān neponovljiva i nezamjenjiva Riječ Božja objavljena Muḥammadu zapisana u zbirnama, prenesena vjerodostojnom predajom, a samo Njegovo recitiranje pobožno je djelo. Nadalje, *sunnat* ili *ḥadīth*, predstavlja uzornu praksu Božijeg Poslanika, koja konstituira i normira religioznu praksu muslimana i na kojoj se temelji cjelokupni život muslimana, tj. vjerovanje, moral, znanost, kultura i civilizacija, a biva zaokružena smrću Božjeg poslanika Muḥammada. (Usp. Adnan Siladžić, „Značenje i značaj islamske tradicije“, u: *Islamska tradicija Bošnjaka: izvori, razvoj i institucije, perspektive*, Zbornik radova s naučnog skupa održanog 14.-16. 11. 2007. u Sarajevu, Rijaset IZ-e u BiH, Sarajevo, 2008., str. 13.)

⁹ Ovom prilikom izdvajamo: „Sve životinje koje po Zemlji hode i sve ptice koje na krilima svojim lete svjetovi su poput vas – u Knjizi Mi nismo ništa izostavili – i sakupit će se poslije pred Gospodarom svojim.“ (Qur'ān, 6: 38) Dok je blagoslovljeni Poslanik Muḥammed kazivao drugovima kako je Bog oprostio grijeh čovjeku koji je sišao u bunar i u obući zahvatio vodu kojom je napojio žednog psa, tom prilikom prisutni su ga upitali: „A imamo li za životinje kakvu nagradu?“ Za sve živo postoji nagrada, reče im on.“ Usp. Muḥammad ibn Ismā'īl al-Buhārī, *Buharijeva zbirka hadisa*, prijevod s arapskog Hasan Škapur [...], Visoki saudijski komitet za pomoć BiH, Sarajevo, 2011, str. 2/410.

¹⁰ Riječ 'životinja' u svome korijenu sadrži pojam život, a sličnost se detektira i u arapskome jeziku budući da *ḥayāt* (život) posjeduje isiti korijen kao *ḥaywān* (životinja). Bez obzira na „jezičnu koegzistenciju“ ljudi i životinja, kao što je prethodno kazano, ipak posebnu formu dijaloga predstavlja zbiljski suodnos čovjeka i životinja, o čemu svjedoči vrlo bogata muslimanska tradicija.

¹¹ Usp. Muwaffaq al-dīn Ibn Qudāma, *Al-Muḡnī*, Dār Haḡr, Kairo, 1990, str. 6/185; Yaḥyā ibn Šaraf al-Nawawī, *Rawḍat al-ṭālibīn wa 'umdat al-muftīn*, Dār al-Kutub al-'ilmiyya, Bejrut, nedatirano, str. 5/292.

‘Umara. Pored toga što je bio jedan od najodanijih drugova Božijeg Poslanika, bio je jako principijelan u primjeni temeljnih izvora religije islāma, te se time manifestiralo njegovo djelanje prema animalnome svijetu na nivou zajednice.¹² ‘Umar je gradio animalne zadužbine (*waqf*) za iscrpljene životinje u ratovima,¹³ a osim toga kažnjavao je vlasnike koji bi pretovarili životinje.

Kada je u pitanju arapski, tj pustinjski svijet, najčšće su dodatno bile zaštićene, što je i sasvim logično, jahaće životinje poput recimo deve, koja se, osim za prijevozne potrebe, konzumira i u prehrambene svrhe. Naime, one su bile osobito zaštićene u zakladama, a poslije iznemoglosti nisu rabljene kao hrana. Dapače, bile su pod protekcijom, te nisu bile vezane i mogle su se slobodno kretati unutar vakufa. Osim navedenih oblika skrbi o životinjama, također su postojali vakufi za druge ostarjele i iznemogle tegleće i jahaće životinje.¹⁴ Posebno mjesto su zauzimali animalni vakufi za liječenje i oporavak bolesnih životinja (*taṭbīb al-ḥaywānāt al-marīḍa*).¹⁵

Skrb o životinjama nije bila briga samo bogatog sloja stanovništva, budući da su sukladno osobnim mogućnostima osnivali i starali se o animalnim vakufima. Siromašni su običavali postavljati ispred domova „pojilo za pse“ (*maylaḡa al-kalb*) u obliku manjeg kamena s isklesanim udubljenjem, iz kojeg bi pili vodu psi koji nisu mogle dohvatiti vodu s pojilišta za životinje kao što su kamile, konji ili mule. Donedavno su se takva pojila mogla vidjeti ispred domova u pučkim četvrtima Kaira, kao iskaz religioznosti prema kojemu Božija nagrada (*tawāb*) čeka osobe koje skrbe o životinjama.¹⁶

Razvojem muslimanske kulture i civilizacije i institucija animalnog vakufa se razvija, a shodno gradiranju bitka (*Marātib al-Wuḡūd*), građeni su i vakufi za „leteće životinje“ odnosno ptice. Najčšće su to bili „bazenčići“ sa vodom ili fontane za ptice pored džamija a koji su za cilj imali utaliti žeđ pticama. Pored ovoga, dobri ljudi u Osmanskoj imperiji takođe su gradili i nastambe

¹² O tome se zbori u slijedećem događaju: Jednom prilikom je ‘Umar položio ruku na povrijeđenu devu s namjerom olakšavanja boli, te je prozborio: “*Bojim se da bi Bog mogao tražiti odmazdu od mene za bol koju trpiš.*” Usp. Adi Setia, *The inner Dimension of going Green: articulating an Islamic Deep-Ecology*, Islam & Science 5 (2/ 2007.), str. 68.

¹³ Usp. Senad Ćeman, *Vakuf i fondacije: komparativna studija o položaju vakufa i fondacija u šerijatskom pravu i pozitivnim zakonskim propisima u Bosni i Hercegovini*, El-Kalem, Sarajevo, 2011., str. 89.

¹⁴ Usp. Orhan Jašić, *Bioetički problemi u publikacijama Islamske zajednice u BiH od 1945. do 2012.*, Pergamena, Znanstveni centar izvrsnosti za Integrativnu bioetiku, Zagreb, 2019, str. 151.

¹⁵ Muštafa al-Sibā‘ī, *Min rawa‘i ḥaḍaratīnā*, Dār al-Salām, Kairo, 2008, str. 184.

¹⁶ ‘Alī Ṭaṅṭāwī, *Dikrayāt*, Dār al-Manāra, Džadda, 2001, str. 7/312.

odnosno ptičije kućice koje su karakteristične naročito za osmanske džamije iz renesansog razdoblja te se upravo u tome manifestirala koegzistencija između arhitekture i životinjskog svijeta. Ptičije kućice (vrsta animalnog vakufa) su građene na visini kako ih ne bi mogle loviti druge životinje npr. mačke. Ove kuće su kadkad nazivane i ptičijim dvorima, jer su svojim munarama, kupolama i polumjesecima, podsjećale na velike džamije.¹⁷ Kao zorni primjeri animalnog vakufa mogu se navesti domovi za ptice u sklopu Ayzama džamije i Yeni Valide džamije u Istanbulu. Ovi domovi za ptice najčešće su služili za stanovanje s jedne, ali i kao privremena skloništa prilikom njihovih putovanja, s druge strane. Za gradnju ovih nastambina je rabljena ista građa kao i za džamije. Historijski motreno, važno je istaknuti da su kućice za ptice u osmanskoj arhitekturi, odnosno vakufima, uglavnom zastupljene nakon petnaestog stoljeća ali, na žalost, danas je iz tog razdoblja očuvano vrlo malo te vrste materijalno-duhovne baštine, bez obzira što su kućice uz džamije građene sve do kraja XIX-og stoljeća. Kada je u pitanju svijet ptica, upravo za njihovu dobrobit je u kasnijem razdoblju izgrađena i bolnica za rode u Bursi, koja je, također, jedna vrsta ptičijeg vakufa.¹⁸ Dapače, kada su u pitanju rode, to je i razumljivo, budući da ove ptice, kao i mnoge druge, imaju svoju specifičnu uvjetno kazano mističnu stranu, jer predstavljaju simbol hodočasnika.¹⁹ U navedenom peridou su u Bosni i Hercegovini postojali nišani (nadgrobni spomenici) sa udubljenim vrhovima za nakupljanje vode i napajanje žednih ptica kao izraz skrbi za životinje i trajnog milosrđa.

Tijekom vladavine sultana Bajazida Drugog u šesnaestom stoljeću uvedena je pravna protekcija životinja. U istom stoljeću, ali u vremenu vladavine Sulejmana Veličanstvenog, točnije 1538., uspostavljena je zaklada za kvalitetniju prehranu životinja. U ovom stoljeću je, također, fermanom sultana Murata Trećeg normiran odnos ljudi prema životinjama. U Osmanskoj imperiji postojao je i poseban

¹⁷ Austrijski ambasador Busbeke, koji je pokazivao veliki interes za te kućice, piše: "U Turskoj je svaka stvar humanizirana, prema svakome se postupa blago, čak i prema životinjama." (Usp. Grupa autora, „Vakuf dobrotvorna ustanova koja ima značajnu ulogu u društvenom i kulturnom životu islamskih zemalja“, u: *Institucije islamske civilizacije: izabrani članci iz Turkiye Diyanet Vakfi Islam Anciklopedisi*, ur. Ahmet Alibašić i Munir Mujić, Centar za napredne studije, Sarajevo, 2017, str. 666-3-668.)

¹⁸ Usp. Hasan Güneş, Nadide Güneş, „A Nation Having Internalized Love For The Animals, The Ottomans“ *Australian Journal of Basic and Applied Sciences* 6 (2012/6), str. 59-66.

¹⁹ U mislećoj tradiciji muslimana se roda poistovjećuje sa hodočasnikom budući da je sačinjena od bijeloga perja, te svojom fizionomijom podsjeća na hodočasnika u Meki obučenog u *ihrāme* (dva komada bijele tkanine). Pored tog, ona je i putnik, zbog čega na džamijama nerijetko gradi gnijezdo u munarama, slično kao što to čini u zvoncima. (Usp. Annemarie Schimmel, „Islam i čudesnosti stvorenja: Životinjsko carstvo“, *Novi Muallim*, svezak 15, br. 58., 2014., str. 50.)

vakuf čiji je zadatak bio prehrana mačaka i pasa koji su živjeli na ulicama. Kada su u pitanju mačke, džamija *Kediler* u osmaniljskom Damasku svojevremeno je nazvana *Mačijom*, budući da je služila za skrb mačića, a na stotine njih su hranjeni jetricom. Čak je i u dvadesetom stoljeću postojao jedan animalni vakuf u gradskoj četvrti Bayazit u Istanbulu nedaleko od jedne knjižnice zbog čega je ona nazvana „mačija knjižnica“.²⁰ Vrijedno je istaknuti da su u Osmanskoj imperiji postojale zakonske odredbe kojim su regulirana i prava, odnosno protekcija, pasa (*huqūq al-kalbi*). Budući da su neke životinje živjele u tekijama, jedan plemić osmanskog perioda, Mustafa-paša naredio je da se hrane životinje koje žive u ovim sakralnim objektima.²¹ Napomenuli bismo da su i u Bosni i Hercegovini, u to doba, također, postojale zaklade za njegu i skrb, najčešće bolesnih i napuštenih životinja.²²

Iz ovih nekoliko navedenih primjera je vidljivo da je odnos između čovjeka i životinja u Osmanskoj caravini bio izuzetno razvijen. Evidentno je da nije, barem na osnovu izvora, bila primjetna diskriminacija kada je riječ o ljudskom moralnom djelovanju po pitanju dihotomije na domaće i divlje životinje. Očito je, na osnovu navedenih primjera, da je iskazivano milosrđe, ne samo prema domaćim, već i prema divljim životinjama.

Neophodno je istaknuti da animalni vakuf nije bio zastupljen samo u Osmanskoj imperiji, nego je postojao i u drugim dijelovima muslimanske civilizacije, ali za razliku od drugih država Osmanska imperija je imala jako dobru administraciju odnosno *sidžile* zbog čega je veoma dobro očuvana dokumentacija kao materijalni trag svjedočenja egzistencije animalnih vakufa u povijesti.

Pomaganje uličnim, tj. napuštenim životinjama bio je jedan od temeljnih razloga kreiranja ovih vrsta zadužbina. No, religiozno podrijetlo koje je trebalo biti temeljni *movens* formiranja ovih zaklada detektira se u strahopoštovanju prema životu. Dakle, izgradnja ovih zadužbina se u muslimanskoj kulturi često zbivala iz religioznih pobuda. Ipak, mišljenja smo da povodi za nastanak nekih animalnih vakufa nisu morali uvijek biti i religioznog karaktera. Vjerojatno

²⁰ Ekrem Bugra Ekinci „The Ottomans’ exemplary treatment of street animals“ preuzeto sa: <https://www.dailysabah.com/feature/2015/01/18/the-ottomans-exemplary-treatment-of-street-animals> (12.10. 2020.)

²¹ U izradi ovog rada korištene su i zabilješke sa izlaganja profesora Necmettin Kizilkaya „Animal Welfare Foundations and their Legal Framework in the Ottoman Empire“ održanog na radionici pod nazivom „God’s Justice and Animal Welfare“ na Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg dana 14. 12. 2019.

²² Usp. Senaid Zaimović (ur.), *Vakufi u Bosni i Hercegovini historijat, trenutno stanje i perspektive*, Islamska zajednica u BiH / Vakufska direkcija Sarajevo, Sarajevo, 2018, str. 13.

su u određenim situacijama bili i čisto pragmatične naravi. Ako se promotri fenomen vakufa za pse ili mačke, moguće je pretpostaviti, da su, zapravo, ljudi tog razdoblja pokušavali „ukloniti“ navedene životinje sa ulica. Ovom prilikom bismo istaknuli da su u današnjoj muslimanskoj kulturi animalni vakufi uglavnom nestali, a razlog za to se vjerojatno može pronaći u otuđenju od vlastite Tradicije.

S druge strane, danas se u mnogim dijelovima svijeta otvaraju utočišta za napuštene životinje. Ako bismo komparirali *animalni vakuf* sa azilima za životinje, mogu se uočiti brojne sličnosti koje su više nego očite, ali se primjećuje i jedna izrazita diferencijacija epistemološke naravi, budući da je u muslimanskoj kulturi primarno riječ o vjersko-teološkom razumijevanju ovoga fenomena za razliku od suvremenog (zapadnog) koji je prvenstveno svjetovnog karaktera. Naime, suvremena civilizacija, osobito na Okcidentu, jest primarno sekularno orijentirana, i upravo u toj točki se, između ostaloga, mogu detektirati razlike u razumijevanju i doživljavanju fenomena životinjskog azila i animalnog vakufa, budući da su obje forme životinjskih utočišta fundirane na različitim načelima, ali s veoma sličnim ishodištima, koja za konačni cilj imaju protekciju animalnog svijeta.

Zaključci

Možemo konstatirati da su se u prvobitnom, tzv. zlatnome, razdoblju muslimanske kulture i civilizacije oformili *animalni vakufi* prvenstveno zbog strahopoštovanja prema animalnom životu, te se navedeni osjećaj nerijetko iskazivao kroz milosrđe u materijalnoj formi animalne zaklade. Štoviše, upravo kroz primjer životinjske zaklade iz vremena halife ‘Umara se detektira i načelo odgovornosti prema svijetu životinja koje su korištene u bojnama, i koje su, nesumnjivo, u tim teškim trenucima za njihove vlasnike bile izrazito značajan oslonac u međusobnome očuvanju života i opstanka. Skrb za islužene životinje u navedenoj vrsti zaklade je proistekla iz načela ljudske odgovornosti (*amānat*). Upravo putem skrbi za životinje su religiozni ljudi pokušavali u klasičnome periodu steći Milost i Blizinu Božiju izgradnjom navedenih zadužbina. Vjerojatno su katkada animalni vakufi i građeni čisto iz pragmatičnih razloga, o čemu je uostalome prethodno bilo govora.

Značajno je još izdvojiti da orijentiranost prema životinjskome svijetu u *vakufima*, očito, nije kapitalističko-ekonomske naravi, te je neprofitabilnog karaktera budući da nisu stjecani nikakvi prihodi, negoli je vakuf rabljen ciljano za dobrobit životinja. Svrha animalnoga vakufa u povijesti bila je uglavnom poboljšati kvalitet života i skrbiti se za različite životinjske vrste, primarno zbog svetosti animalnoga života, kao i odgovornosti ljudske prema njemu. Sukladno

tome, a na osnovu historijskih izvora, moguće je ustvrditi da je u ranome periodu muslimanske kulture i civilizacije dominiralo etičko-moralno načelo legaliteta kada je riječ o animalnome vakufu, znatno više negoli je bio prisutan juridički odnos prema svijetu životinja. To je bilo i sasvim prirodno jer je potaknuto vjerovanjem (*al-Yaqīn*) prvih generacija muslimana, koji su se ophodili prema životinjskome životu sa znatno više poštovanja nego li je to riječ u svuremenoj potrošačkoj kulturi i civilizaciji.

Literatura

- Adi Setia, *The inner Dimension of going Green: articulating an Islamic Deep-Ecology*, Islam & Science 5, 2007.
- Adnan Silajdžić, „Značenje i značaj islamske tradicije“, u: *Islamska tradicija Bošnjaka: izvori, razvoj i institucije, perspektive*, Zbornik radova s naučnog skupa održanog 14.-16. 11. 2007. u Sarajevu, Rijaset IZ-e u BiH, Sarajevo, 2008.
- ‘Alī Ṭantāwī, *Dikrayāt*, Dār al-Manāra, Džadda, 2001.
- Annemarie Schimmel, „Islam i čudesnosti stvorenja: Životinjsko carstvo“, *Novi Muallim*, svezak 15, br. 58., 2014.
- Buhārī (al-), Muḥammad ibn Ismā‘īl, *Buharijeva zbirka hadisa*, prijevod s arapskog Hasan Škapur [...], Visoki saudijski komitet za pomoć BiH, Sarajevo, 2011.
- Ekrem Bugra Ekinci „The Ottomans’ exemplary treatment of street animals“ preuzeto sa: <https://www.dailysabah.com/feature/2015/01/18/the-ottomans-exemplary-treatment-of-street-animals>
- Grupa autora, „Vakuf dobrotvorna ustanova koja ima značajnu ulogu u društvenom i kulturnom životu islamskih zemalja“, u: *Institucije islamske civilizacije: izabrani članci iz Turkiye Diyanet Vakfı Islam Anciklopedisi*, ur. Ahmet Alibašić i Munir Mujić, Centar za napredne studije, Sarajevo, 2017.
- Hasan Güneş, Nadide Güneş, „A Nation Having Internalized Love For The Animals, The Ottomans“ *Australian Journal of Basic and Applied Sciences* 6, 2012.
- Ibn Qudāma, Muwaffaq al-dīn, *Al-Muğnī*, Dār Hağr, Kairo, 1990.
- Muhamed Hadžijahić, „Uloga i značaj Gazi Husrevbega i njegova vakufa“, u: *Anali Gazi Husrev- begove biblioteke*, Abdurahman Hukić, ur., knjiga IX-X, Sarajevo, 1983.
- Nawawī (al-), Yaḥyā ibn Šaraf, *Rawḍat al-ṭālibīn wa ‘umdat al-muḥṭīn*, Dār al-Kutub al-‘ilmiyya, Bejrut, nedatirano.
- Necmettin Kizilkaya „Animal Welfare Foundations and their Legal Framework in the Ottoman Empire“, *God’s Justice and Animal Welfare na Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg*, 2019.
- Orhan Jašić, *Bioetički problemi u publikacijama Islamske zajednice u BiH od 1945. do 2012.*, Pergamena, Znanstveni centar izvrsnosti za Integrativnu bioetiku, Zagreb, 2019.
- Qaradāgi (al-), ‘Alī Muḥyū al-dīn, „Imovinska odgovornost vakufa i njene posljedice“, u: *Sedmi forum o pravnim pitanjima vakufa*, El-Kalem, Sarajevo, 2015.

- Samir Beglerović, *‘Abd al-Qādir Al-Ġaylānī i derviški red kaderija*, Fakultet islamskih nauka i hadži Sinanova tekija u Sarajevu, Sarajevo, 2009.
- Selim Sami Jašar, „Razgovor sa svrakom”, preveo: Fejzulah Hadžibajrić, u: Mustafa Cerić (ur.), *Tesawwuf, islamska mistika*, Zagrebačka džamija, Zagreb, 1989.
- Senad Ćeman, *Vakuf i fondacije: komparativna studija o položaju vakufa i fondacija u šerijatskom pravu i pozitivnim zakonskim propisima u Bosni i Hercegovini*, El-Kalem, Sarajevo, 2011.
- Senaid Zaimović (ur.), *Vakufi u Bosni i Hercegovini historijat, trenutno stanje i perspektive*, Islamska zajednica u BiH / Vakufska direkcija Sarajevo, Sarajevo, 2018.
- Sibā‘ī (al-), Muṣṭafa, *Min rawa‘i haḍaratinā*, Dār al-Salām, Kairo, 2008.